

NAPRED, U PROŠLOST

STUDIJE O POLITICI
ISTORIJE U POLJSKOJ,
UKRAJINI I RUSIJI

MILAN SUBOTIĆ

EDICIJU REŠ

fabrika
knjiga

PEŠČANIK

MILAN SUBOTIĆ
NAPRED, U PROŠLOST

PEŠČANIK

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323(091)(438)

323(091)(477)

323(091)(470)

СУБОТИЋ, Милан, 1956

Napred, u prošlost : studije o politici istorije u Poljskoj,
Ukrajini i Rusiji / Milan Subotić. – Beograd : Fabrika knjiga
: Pešćanik, 2019 (Beograd : Standard 2). – 306 str. ; 24 cm.
– (Edicija Reč / [Fabrika knjiga] ; knj. 105)

Napomene i bibliografske reference uz tekst.
– Bibliografija uz svako poglavlje.

ISBN 978-86-7718-191-8 (FK)

а) Пољска – Политичка историја б) Украјина – Политичка
историја в) Русија – Политичка историја

COBISS.SR-ID 280109836

MILAN SUBOTIĆ

NAPRED, U PROŠLOST

Studije o politici istorije u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji

Edicija REČ
Beograd, 2019

SADRŽAJ

7 UVODNA NAPOMENA

I. DEO

POLJSKA: TEŠKI TERET PROŠLOSTI:

19 TUMAČENJE POLJSKO-JEVREJSKIH ODNOSA JANA GROSA

84 BIBLIOGRAFIJA

II. DEO

UKRAJINA: RAT KAO NASTAVAK "POLITIKE ISTORIJE"

93 UVOD

97 I. NACIONALNO-ISTORIJSKI NARATIV: UKRAJINA KAO
"NACIONALIZIRAJUĆA DRŽAVA"?

117 II. VIKTIMOLOŠKI ASPEKT POLITIKE ISTORIJE:
HOLODOMOR IZMEĐU "GENOCIDA" I "TRAGEDIJE"

141 III. HEROJSKI MIT U UKRAJINSKOJ POLITICI ISTORIJE:
SPOROVI O STEPANU BANDERI

180 BIBLIOGRAFIJA

III. DEO

RUSKI PUT: SOVJETSKO NASLEĐE I HILJADUGODIŠNJA ISTORIJA

195 I. OKTOBARSKA REVOLUCIJA U RUSKOJ POLITICI ISTORIJE

224 II. IZMIŠLJANJE TRADICIJE: "GEORGIJEVSKA LENTA"
I "BESMRTNI PUK"

265 III. "RUSKI SVET" – IZMEĐU NACIONALNOG
I CIVILIZACIJSKOG DISKURSA

293 BIBLIOGRAFIJA

UVODNA NAPOMENA

U vreme objavljivanja ove knjige navršava se tri decenije od rušenja Berlinskog zida koji je betonskim blokovima i bodljikavom žicom materijalizovao poznatu Čerčilovu metaforu o "gvozdenoj zavesi" kao vododelnici "slobodnog sveta" i "sovjetskog totalitarizma": "Gvozdena zavesa koja deli Evropu na dva dela – zapadni i istočni – predstavljala je čudesno uspešnu retoričku figuru koja je tokom gotovo pola veka označavala suštinsku, strukturnu granicu kako u mišljenju, tako i na mapama. Mentalna karta Evrope sa njenim mnogobrojnim zemljama i kulturama bila je određena Čerčilovom gvozdenom zavesom, ideološkom podelom kontinenta tokom Hladnog rata" (Wolff, 1994: 1). Euforija izazvana padom Zida nije bila, bar izvan Nemačke, uzrokovana nestankom granice koja je delila naciju, već otvaranjem perspektive stvaranja šireg, nadnacionalnog jedinstva zemalja Zapadne i Istočne Evrope na novim osnovama demokratije, poštovanja ljudskih prava i individualnih sloboda. U pamćenju učesnika i posmatrača tog "tektonskog potresa Istorije" još žive sećanja na erupciju optimizma i vere da budućnost njihovih društava neće biti samo drugačija već i znatno bolja od njihove prošlosti i sadašnjosti. Ipak, zatečena "(geo)politička matrica" je u velikoj meri određivala spektar emocija koje su obeležile 1989. godinu – dok je u zapadnim zemljama preovladavalo osećanje trijumfa zbog potvrde superiornosti demokratskih političkih sistema i tržišnih privreda, među stanovništvom "socijalističkog lagera" dominirala je nada da će se njihove zemlje procesom "tranzicije" brzo i uspešno pridružiti svojim zapadnoevropskim uzorima. Retki su bili glasovi, poput onog Leška Kolakovskog, da je "euforija, bez obzira šta je uzrokuje, uvek kratka", te da će, u ruinama starog režima, "i ova, postkomunistič-

ka, brzo biti okončana" (Kołakowski, 1991: 51).¹ Mirne revolucionarne promene u socijalističkim zemljama – upozoravao je Ralf Darendorf već 1990. godine – teško mogu izbeći rađanje masovnog razočaranja koje, usled asimetrije između velikih očekivanja i stvarnosti, po pravilu prate svaku revoluciju: "Takvo nezadovoljstvo ne stvara povoljnu klimu za uspostavu trajnih demokratskih institucija. Čak je verovatnije da će ono ohrabrivati i podsticati radikalne manjine i pojedince da teže vlasti pozivajući se na ciljeve i služeći se metodama koje su sve, samo ne demokratske" (Dahrendorf, 1990: 12). Ipak, uprkos brojnim teškoćama i neujednačenom napretku, većina postsocijalističkih zemalja je, uz znatnu podršku spolja, prvu deceniju demokratske i tržišne "perestrojke" okončala zavidnim uspesima – članstvom u Evropskoj uniji, političkom stabilnošću i privrednim razvojem koji je omogućio značajni porast životnog standarda stanovništva. Činilo se da zahtevi "demokratskih revolucija" – poput dosezanja stanja "normalnosti" oličenog u njihovom zapadnom okruženju – nisu bili tako utopijski kako je to izgledalo iz perspektive stvarnosti realnog socijalizma. Uprkos tome, njihovo uspešno ostvarenje danas sve češće izaziva ispoljavanje nezadovoljstva upravo onim političkim vrednostima koje je 1989. godine oličavala "Evropa". Posle tri decenije od početka "demokratske tranzicije", najuspešnije od postsocijalističkih zemalja koje su isticane kao uzor "Nove Evrope", otvoreno osporavaju institucije liberalne demokratije pretvarajući se u "avangardu" autoritarnog populizma.² Iako su različite karakteristike "populizma" – poput razdvajanja demokratije od liberalnog konstitucionalizma ("neliberalna demokratija"); političke artikulacije protesta "običnog naroda" protiv "otuđenih (nacionalnih i kosmopolitskih) elita"; homogenizacije "preovlađujuće većine" i njene mobilizacije protiv (etničkih, političkih, seksualnih...) "unutrašnjih manjina" kao "petih kolona" koje podržavaju spoljašnji "centri moći"; snažna nacionalno-patriotska retorika itd. – veoma vidljive i uticajne u političkom životu zapadnih zemalja, u istraživačko-teorijskom fokusu pretežno su njegovi istočni i centralnoevropski oblici. U toj činjenici vidljiv je trag razočaranja zbog neispunjenih očekivanja od *annus mirabilis* u kojoj je srušen Zid, da bi posle manje od tri decenije bila podignuta bodljikava žica na srpsko-mađarskoj i hrvatsko-mađarskoj granici, dok se širom regiona u

.....
1 Iste godine Klaus Ofe je skrenuo pažnju na težinu zadatka postkomunističke "trostruke tranzicije" istakavši da se ona suočava sa problemom ostvarenja *istovremenih* radikalnih promena u tri različite ravni – državnoj, ekonomskoj i političkoj: "Faze procesa koje su u slučaju 'normalnih' primera iz Zapadne Evrope bile savladavane tokom vekova dugih sekvenci (od nacionalne države, preko kapitalizma, do demokratije), u Istočnoj Evropi se stoga moraju obaviti gotovo istovremeno, kao što su obe komponente 'moderne' političke ekonomije – demokratija i privatno vlasništvo – takođe bile istovremeno ukinute Oktobarskom revolucijom" (Ofe, 1991: 873).

2 "Teško je izbeći osećaj da Centralna Evropa živi 1989. godinu u obrnutom smeru. Mirne revolucije te godine u ime liberalne demokratije širile su se od jedne do druge komunističke zemlje, dok smo danas svedoci nastanka jedne nove autoritarne internacionale u tom regionu, koju uz Mađarsku i Poljsku kao potencijalne buduće članice čine Slovačka, Češka i eventualno Hrvatska" (Müller, 2016).

pozivima na odbranu nacionalnog suvereniteta zahtevi "briselske birokratije" poistovećuju sa nekadašnjim "diktatima Moskve". Pored toga, stara predstava o (zaostalom) "Istoku", kao i dugotrajnim posledicama komunističke vladavine na formiranje podaničke političke kulture,³ dodatno utiče na sužavanje istraživačke vizure, pa se u tumačenjima savremenog populizma zapadnoevropske zemlje – s obzirom na veru u stabilnost njihovih demokratskih institucija, praksu poštovanja procedura i otpornosti konstitucionalne tradicije – često (neopravdano) ostavljaju po strani.⁴

Iako ga ovde pominjem, u ovoj knjizi se ne bavim fenomenom populizma – on mi služi samo kao ilustracija nepodudarnosti između očekivanja sačuvanih u sećanjima na pad Berlinskog zida i političke stvarnosti tri decenije kasnije. Paradoksalno, posmatrano iz exjugoslovenske i srpske perspektive ova nepodudarnost je manje upadljiva jer u ovdašnjem kolektivnom pamćenju 1989. godina ne izaziva sećanje na promene u Istočnoj Evropi, već na proces ubrzanja raspada Jugoslavije i niz masovnih mitinga od kojih onaj posvećen obeležavanju šest vekova od Kosovske bitke zauzima centralno mesto.⁵ Uvedeni u posebnost svog "samoupravnog socijalizma" (*Yugoslav exceptionalism*), građani bivše Jugoslavije su na pobune u istočnoevropskim državama "realnog socijalizma", kao i na Gorbačovljeve reforme u Sovjetskom Savezu, gledali kao na pokušaje ostvarenja "socijalizma sa ljudskim licem" u kome su oni već živi.⁶ Pored toga, u Srbiji je naglašavana srodnost tih procesa sa ovdašnjom

3 "Dok su novopridošle članice Evropske Unije... pomogle da kontinent prevlada dihotomiju Istok-Zapad hladnoratovske Evrope, one su, kao nešto normalno, unele u Uniju nešto što se najbolje može razumeti kao 'liberalna demokratija' – sisteme koji imaju sve ograničavajuće institucije konstitucionalnih država, ali im nedostaje liberalna politička kultura koja bi im omogućila da funkcionišu kao zdrave demokratije" (Hockenos, 2010:18).

4 Jačanje populističke demagogije, nepoverenja u političke partije, ksenofobije i "olako obećane brzine" u rešavanju teških društvenih problema predstavlja globalni fenomen – ne treba podsećati da je američki predsednik pobedio na izborima obećavajući kako će "Ameriku učiniti ponovo velikom", između ostalog, izgradnjom zida na granici sa Meksikom.

5 "Posebno mesto u istoriji 'događanja naroda' i uspona na vlast Slobodana Miloševića imala je proslava 600. godišnjice bitke na Kosovu, istorijskog događaja od najvećeg simboličnog značaja za oblikovanje srpskog nacionalnog identiteta u XIX veku. To je za novog srpskog lidera bila prilika da sebe i svoju politiku poveže s tim važnim datumom srpske istorije, da proslavu jubileja Kosovske bitke pretvori u ritual sopstvenog ustoličenja u ulogu davno očekivanog novog srpskog vođe koji će biti dostojan čuvar zaveštanja koje su, prema legendi, ostavili preci pali u ovoj slavnoj bici. Proslava je održana na samom mestu bitke, pred više od milion ljudi, kojima je Milošević održao kasnije često citirani govor o Srbiji u bitkama i pred bitkama, ne isključujući i one oružane" (Čolović, 2009: 39).

6 Prema rečima Žarka Puhovskog, povodom dve decenije od pada Zida: "Kada je Zid probijen, ovde je to viđeno kao nešto što se događa najgoroj vrsti komunizma sovjetskog tipa i nema nikakve veze sa nama. 'Mi' smo bili nešto drugo u očima većine građana Jugoslavije... Gledali smo [ljudе na ulicama Istočne Evrope] kako pokušavaju da ostvare nešto što mi već imamo" (cit. prema: Hozic, 2009: 254).

“antibirokratskom revolucijom”: “Sve je bilo predstavljeno tako da se stvori utisak da izlazak pobunjenog naroda na ulice Berlina i pad Zida predstavljaju nemačku verziju ‘događanja naroda’ u Srbiji”, te je “vodilo zaključku da su promene na Istoku u stvari započeli Srbi” (Čolović, 2009: 42). Rečju, epohalne političke i društvene promene koje su se odvijale pred našim očima smatrane su drugorazrednim u odnosu na primarnu važnost rešenja “nacionalno-državnog pitanja”, pa je u zemlji koja je u odnosu na sve druge socijalističke države prednjačila u demokratskim slobodama i ekonomskih reformama, “postkomunistička tranzicija” odložena zbog stvaranja novih nacionalnih država. Stoga se u ovdašnjem istorijskom pamćenju status “okruglih godišnjica” pada Berlin-skog zida razlikuje od onog koji on ima u okviru evropske “kulture pamćenja”, a njegovo simboličko značenje ostaje duboko u senci sećanja na krvavi raspad Jugoslavije koji tokom narednih decenija nije odredio samo naša saznanjano-teorijska interesovanja, već i naše živote.

Izborom tema kojima sam se bavio u ovoj knjizi nastojao sam da se udaljim od usredsređenosti na interpretaciju naše nedavne prošlosti. Pozivajući se na Propovednikovu izreku da “ko umnožava znanje, umnožava muku”, u šali često ističem da je (pre)živeti tu prošlost već bilo isuviše tegobno da bi se čovek njome još i dodatno teorijski bavio. Ipak, od mnogobrojnih ozbiljnijih razloga jedan je svakako činjenica da su o jugoslovenskom socijalizmu i ratnom raspadu Jugoslavije – kao i načinima na koji se oni prikazuju u istorijskim udžbenicima, oblikuju u kolektivnom pamćenju i instrumentalizuju u politikama istorije novonastalih država – već napisane čitave biblioteke kako domaćih tako i inostranih knjiga i studija. Primedba da je o temama kojima sam se ovde bavio napisano još i više, sasvim je opravdana, ali gubi iz vida da to nije činjeno *ovde*, tj. da se u našoj javnosti o njima retko raspravljalo i još manje pisalo. Primetan nedostatak interesovanja za ove teme nije samo posledica parohijalnog karaktera naše kulture i narcističke usmerenosti na “sopstveno dvorište”, već i istorijskim zbivanjima nametnutog izbora saznajnih prioriteta – potrebe da se istraži i teorijski osmisli predratna, ratna i poratna istorija bivše Jugoslavije i njenih država naslednica. S druge strane, mišljenja sam da nam upravo razmatranje odnosa prema prošlosti i načinima njenog (re)prezentovanja u širem, postsocijalističkom (istočnoevropskom i ruskom) okviru može biti od pomoći da “domaće teme” sagledamo u opštijem društveno-istorijskom i problemskom kontekstu, te da na taj način umanjimo primesu njihove “egzotičnosti” koja ih obično prati. Stoga se nadam da ova knjiga, uprkos tome što sam se u njoj bavio samo nekim aspektima poljske, ukrajinske i ruske politike istorije, može poslužiti i kao podsticaj za tematizaciju i potpunije razumevanje ovdašnjih problema suočavanja sa prošlošću.

Studije objavljene u ovoj knjizi pisao sam tokom nekoliko poslednjih godina pokušavajući da razumem odnos prema prošlosti i njenoj političkoj upotrebi u onom delu sveta koji se obično naziva “postkomunističkim”. Ova odredba, plod olakog uopštavanja, zanemaruje niz specifičnosti društava koja su se u krat-

kom periodu, od pada Berlinskog zida do raspada Sovjetskog Saveza, suočila sa potrebom radikalne transformacije svog političkog i ekonomskog sistema, kao i nužnošću odbacivanja starih i usvajanja novih kulturnih i društvenih vrednosti. Ipak, nezavisno od različitih polazišta i načina na koja su se ova društva suočavala sa imperativima "tranzicije", u svima je reinterpetacija prošlosti bila visoko na listi društvenih i političkih prioriteta jer, kako je to aforistički sažeo jedan američki istoričar, "nova budućnost zahteva novu prošlost" (Foner, 2003: 73). U potrazi za tom "novom prošlošću" stari marksistički "metanarativ" koji je istoriju tumačio kao napredak rukovođen regulativnom idejom ostvarenja "komunizma" kao njenog kraja, nije više bio od pomoći. U nedostatku nove "velike priče" kojom bi osmislila svoju istoriju, društva u "postkomunističkom stanju"⁷ vratila su se, kako sam pokušao da pokažem, staroj "priči" – obnovi nacionalnog historiografskog narativa iz svoje predkomunističke epohe. Stoga se, obrtom komunističke eshatologije, iz nove postkomunističke perspektive, budućnost tražila u (nacionalnoj) prošlosti, pa je obnova sećanja na nju postala suštinski važna. Ipak, fenomen "ponovnog otkrića pamćenja" nije bio karakteristika – kako to sugerise naslov zbornika *A l'Est la mémoire retrouvée* (Brossat, 1990) – samo evropskog "Istoka", već je imao znatno širi uticaj u "svetu koji se vrtoglavo menja".⁸ O svojevrsnoj "eksploziji pamćenja" (*memory boom*) koja je usledila poslednjih decenija XX veka svedoči nepregledno mnoštvo radova i knjiga posvećenih istraživanju društvenog ("kolektivnog", "kulturnog", "komunikativnog"...), pamćenja; proučavanju formiranja, karakteristika i funkcionisanja "kulture pamćenja"; analizi različitih "režima" pamćenja i zaboravljanja; ispitivanju uloge sećanja u konstituisanju individualnih i kolektivnih identiteta, kao i njihovog značaja u "ovladavanju prošlošću". Ne ulazeći u razmatranje mnogostrukih uzroka ovog "buma" i ne tematizujući brojne dileme o odnosu "istorije" i "pamćenja", ova knjiga nije zamišljena kao prilog analitičkom razmatranju pomenutih koncepata, niti određenju njihovih međusobnih odnosa. U njoj sam, polazeći od jednog shvatanja "politike istorije", pokušao da interpretiram neke od načina na koje se prošlost i njeno pamćenje koriste

7 "Postkomunistički svet ne treba razmatrati samo sa stanovišta socioloških, politikoloških i ekonomskih promena, već i kao diskurzivnu formaciju koja je u odnosu međuzavisnosti sa institucionalnim procesima transformacije. Rečju, postsocijalistički svet ima dve dimenzije: prvu – sama ta bivša socijalistička društva, 'društveni postsocijalizam'; drugu – diskurzivnu dimenziju koju bi mogli označiti 'postkomunističkim stanjem' (*condition postcommuniste*)... To stanje označava diskurzivnu formaciju koja je napustila predstavu o komunizmu kao budućem društvenom sistemu" (Лангеноль, 2004: 369-370).

8 Upravo je u Francuskoj od zaborava spašen Moris Albvaš (Maurice Halbwachs, 1877–1945) čiji su radovi o "društvenim okvirima pamćenja" podstakli ogromno interesovanje za istraživanje "kolektivnog pamćenja", a Pjer Nora (Pierre Nora) je još 1984. počeo objavljivanje sedmotomnog projekta istraživanja o francuskim "mestima pamćenja" (*Les Lieux de mémoire*) koja, uprkos "ubranju istorije" i gubitku statusa koje je sećanje imalo u tradicionalnim društvima, omogućavaju održavanje osećanja kontinuiteta zajednice.

u političkom životu tri zemlje koje se, deleći "postkomunističku" odrednicu, u mnogo čemu međusobno razlikuju.

Najkraće, pod "politikom istorije" označavam (zlo)upotrebu istorije kao sredstva za održanje ili sticanje političke vlasti, za njenu legitimizaciju, kao i za političku mobilizaciju stanovništva. U ovom minimalnom određenju oslanjam se na stav po kome: "Politike istorije slede interese političkih, kulturnih, etničkih i drugih grupa u borbi za vlast – za njeno zadržavanje, ili za njenu preraspodelu. U pitanju je specifična politika kojom se teži da se osigura politička, kulturna ili druga lojalnost velikih društvenih grupa, kao i da se zadrži ideološka i politička kontrola nad njima" (Kasyanov and Osipchuk, 2017: 54). Dakle, "politika istorije" obuhvata skup različitih mera i aktivnosti koje političke elite preduzimaju za stvaranje novih ili obnovu starih predstava o prošlosti koje su u saglasnosti sa njihovim tekućim političkim interesima i ideološkim ciljevima. Za razliku od akademske historiografije koja, *ako se drži svojih metoda i standarda*, teži svestranom, kritički zasnovanom i racionalno proverljivom znanju o prošlosti, političko korišćenje istorije prvenstveno se rukovodi potragom za "upotrebljivom prošlošću" (*useable past*), tj. za takvom interpretacijom prošlosti koja se može iskoristiti za ciljeve koje artikuliraju politički akteri. S jedne strane, "politika istorije" nadilazi uži fenomen (neizbežne) "politizacije istorijskog saznanja"⁹ jer se oslanja na znatno širi i sistematski razrađen skup aktivnosti i mera koje, između ostalog, obuhvataju kreiranje obrazovnih programa, formiranje specijalizovanih institucija, zakonsko normiranje historiografskih interpretacija, određivanje državnih praznika, organizovanje komemorativnih svečanosti, regulisanje rituala i upotrebe simbola koji prošlost čine prisutnom u sadašnjosti itd. S druge strane, u opštiji koncept "politike pamćenja" uključen je uvid da na "režim pamćenja"¹⁰ (kao i zaboravljanja) ne utiču samo nosioci vlasti, već i brojni drugi (individualni i grupni) društveni akteri, te da je ona po svojoj strukturi nužno pluralna jer se oblikuje diskurzivnim praksama koje stoje u međusobno konkurentskim odnosima. Stepen dominacije oficijelnog "režima pamćenja" srazmeran je stepenu autoritarnosti vlasti: u ekstremnom, *idealno*

9 Prema Alekseju Mileru: "Politizacija istorije je suštinski neminovna stvar. Ona počinje već na individualnom nivou: svaki istoričar je u svojim istraživanjima, u većoj ili manjoj meri, pod uticajem njemu savremene društvene situacije, sopstvenih političkih pogleda, kao i svoje nacionalne, religijske i socijalne identifikacije... Istovremeno, priznanje te činjenice... jeste polazna tačka za stvaranje određenih mehanizama koji omogućavaju smanjenje pomenutih uticaja pomoću refleksije i samokontrole, jasnog izlaganja alternativnih stanovišta, pažljivog odnosa prema profesionalnoj kritici" (Миллер, 2009: 6).

10 "Koncept *režima pamćenja*... odnosi se na skup kulturnih i institucionalnih praksi koje su osmišljene za javne komemoracije i (ili) sećanja na određeni događaj, relativno jasno ograničeni i međusobno povezani skup događaja, ili izdvojeni proces iz prošlosti". Kao Bernharda i Kubika, u ovoj knjizi interesuju me pre svega "oficijelni režimi pamćenja" – oni "čije formulisanje i širenje uključuje intenzivno učešće državnih institucija i (ili) političkog društva (vlasti i glavnih političkih aktera poput stranaka organizovanih da održe ili ospore državnu vlast)" (Bernhard and Kubik, 2014: 15-16).

tipskom slučaju "totalitarizma", monopol vlasti (države/partije) u tumačenju prošlosti teži da postane potpun – tj. da sadržaj (društvenog) pamćenja izjednači sa (državnom) politikom istorije.

Ako ostavimo po strani ovaj ekstrem, "politiku istorije" možemo predstaviti kao polje u kome politički akteri (na vlasti i u opoziciji) pokušavaju da formulišu svoja tumačenja prošlosti kako bi, oblikovanjem "kolektivnog pamćenja", učvrstili ili normativno definisali "identitet zajednice". U tom smislu, politika istorije je sastavni deo i važno sredstvo "politike identiteta", te je njen značaj srazmeran krizi samorazumevanja zajednice, kao i pokušajima razrešenja te krize formulisanjem i nametanjem esencijalistički shvaćenog kolektivnog (najčešće, nacionalnog) identiteta. Rečju, praksa *direktnog* korišćenja prošlosti kao simboličkog resursa u političkoj borbi obično upućuje na krizu istorijske svesti zajednice, tj. na činjenicu da su predstave o prošlosti, posle radikalnih promena u sadašnjosti, postale "neprozirne" i/ili neprihvatljive. Sam termin "politika istorije" ili "istorijska politika" (*Geschitspolitik*) uveden je u opticaj sredinom osamdesetih godina prošlog veka tokom nemačkog "spora istoričara" (*Historikerstreit*) koji je bio izazvan pokušajem politički motivisane revizije tumačenja nacističke epohe. Naime, tokom sedamdesetih godina, pod uticajem studentskog pokreta i vladavine levog centra (SDP), u nemačkoj javnosti se insistiralo na procesu suočavanju sa prošlošću (*Vergangenheitsbewältigung*) u kome je tema nacističkih zločina zauzimala središnje mesto. Političkom promenom (1982. godine), nova vladajuća partija (CDU) koju je predvodio (doktor istorije) Helmut Kol (Kohl) pokušala je da utiče na stvaranje "novog nemačkog patriotizma" koji bi se, za razliku od perioda prethodne vladavine SDP, zasnivao na isticanju pozitivnih vrednosti nemačke prošlosti,¹¹ te osećaj krivice zamenio nacionalnim ponosom: "U svom prvom programskom kancelarskom govoru Kol je objavio planove za 'duhovno-moralnu obnovu'. To je trebalo da okonča ono što je on smatrao dominirajućim liberterstvom i antinacionalizmom iz sedamdesetih godina, te da označi povratak tradicionalnim vrednostima crkve, porodice i nacije" (Berger, 2012: 30). Tokom spora istoričara (1986–1987) oko interpretacije nacističke prošlosti (reakcija na boljševizam us. jedinstvenost Holokausta), kao i oko mogućnosti utemeljenja nacionalizma na "ustavnom patriotizmu", "u nemačkom jeziku ustaljen je termin *Geschitspolitik* kao oznaka za 'interpretaciju istorije koja je formulisana iz političkih, tj. partijskih motiva', kao i za pokušaje da se javnost ubedi u pravilnost takve interpretacije" (Миллер, 2009: 9). Ovaj kasnije retko korišćeni termin je svoj "drugi život" započeo u kontekstu rasprava o ulozi postkomunističkih država u

¹¹ Kolov savetnik, profesor istorije Štirmer (Stürmer) smatrao je da "Nemci imaju mnogo toga čime bi se mogli ponositi, te da događaji, pokreti i kulturne ikone – poput Reformacije, pruskog reformskog pokreta i Imanuela Kanta ne smeju biti zaboravljeni u istorijskoj samosvesti koja se, po njemu, sve više sužava na dvanaest mračnih godina nemačke istorije" (Berger, 2012: 30).

odbacivanju starih i oblikovanju novih, "pravih" tumačenja sopstvene prošlosti. Za razliku od negativne, kritičke konotacije izvornog nemačkog termina, njegov doslovni prevod na poljski jezik (*polityka historyczna*)¹² imao je pretežno pozitivno, ili bar vrednosno neutralno značenje – u opticaj je uveden kada su se 2005. godine intelektualci bliski vladajućoj konzervativnoj partiji "Pravo i pravda" (*Prawo i Sprawiedliwość*) zalagali da država preuzme, kao što to čini u ekonomskoj i socijalnoj sferi, aktivniju ulogu i u formiranju istorijske samosvesti nacije. Poput poljskog slučaja, i u nizu drugih postkomunističkih društava, potreba za sistematski razrađenim merama državne vlasti u formulisanju nove interpretacije prošlosti opravdavana je kako unutrašnjepolitičkim razlozima (imperativima nacionalne konsolidacije, izgradnje i jačanja kolektivnog identiteta itd.), tako i nužnošću njihovog novog pozicioniranja u evropskim integrativnim procesima u kojima su, oslobođeni nametnute (sovjetske) potčinjenosti, bivše socijalističke države težile da učestvuju kao punopravni i legitimni članovi "evropske porodice naroda". Stoga, politika istorije svake države sadrži dva međusobno povezana aspekta – jedan, usmeren ka rešavanju problema u unutrašnjoj politici i drugi, u kome je ona važna za razumevanje međunarodnih odnosa.

Nadam se da studije o poljskoj, ukrajinskoj i ruskoj politici istorije, koje su objavljene u ovoj knjizi, mogu biti od pomoći u razumevanju oba pomenuta aspekta. U samoj sintagmi "politika istorije" akcenat je uvek na *političkoj* upotrebi istorije, pa je i moje oslanjanje na istoriografske radove prevashodno u funkciji olakšavanja razumevanja bar nekih aspekata politika ove tri države koje se, svaka na svoj način, suočavaju sa sopstvenom i zajedničkom prošlošću.

Iako sam pokušao da izbegnem ustaljeni običaj da autor u uvodu sažeto prikaže tekstove koji slede, na kraju ove napomene ne mogu izbeći drugu konvenciju – tzv. "Izjave zahvalnosti". Moram priznati da spadam među one koji ne "preskaču" taj deo knjiga, te da sa izvesnom dozom zavisti čitam često duge izraze zahvalnosti institucijama, fondacijama, univerzitetima, organizatorima naučnih konferencija... koji su omogućili pisanje i objavljivanje neke knjige, kao i brojnim koleginicama i kolegama koji su svojim komentarima, primedbama i sugestijama doprineli njenom konačnom obliku. Na žalost, moj spisak je znatno kraći, iako to ne opravdava nedostatke ove knjige, niti abolira njenog autora.

Knjiga je napisana tokom mog rada u Institutu za evropske studije u kome su zaposleni istraživači, uprkos razlikama u političkim stavovima, teorijskim pristupima i disciplinarnim interesovanjima, uspeli da održe atmosferu kole-

¹² Prevod poljskog i, od njega nastalog, ruskog termina (*историческая политика*) bio bi "istorijska politika", ali radije koristim sintagmu "politika istorije" (srpski prevod engleskog *politics of history*) jer ona jasnije naglašava upotrebu istorije od strane politike.

gijalnosti i "miroljubive koegzistencije". Za poznavaoce ovdašnjeg institutskog života i rada, to nije ni malo ni zanemarljivo. U sobi na trećem spratu predratne Agrarne banke i posleratnog sedišta CK, u prostorijama nekadašnjeg Instituta za međunarodni radnički pokret koji je početkom devedesetih postao Institut za evropske studije, tema odnosa prema prošlosti, pamćenju i istoriji se sama nametala. Tim pre što se zgrada (arh. braća Krstić, 1934) nalazi na nekadašnjem Trgu Marksa i Engelsa (do 1997) koji sada nosi ime Nikole Pašića čiji spomenik (postavljen 1998), zbog duge brade i "ruskog stila", podseća na Marksa, istina, bez Engelsa. Kroz prozor moje sobe se vidi zgrada Narodne skupštine u kojoj su tokom poslednje tri decenije zasedali poslanici tri različite države (SFRJ, SR Jugoslavije, Državne zajednice Srbije i Crne Gore), da bi od 3. jula 2006. zvanično postala "Dom Narodne skupštine Republike Srbije". Kao oličenje socijalističke modernizacije, Trg je dugo služio kao ogromni parking prostor, da bi posle rekonstrukcije, od kraja osamdesetih, postao mesto okupljanja učesnika čestih i različitih demonstracija – od "mitinga istine", preko protesta protiv Miloševića, do današnjih otpora naprednjačkoj vlasti koja, između ostalog, uskoro namerava da promeni i sam izgled Trga. Dakle, ako postoji "duh mesta", onda je on svakako uticao na nastanak knjige o politici istorije koja je napisana u zgradi u čijem je prizemlju (koje je posle 1990. godine i prekida radova na izgradnji TV studija jedine opštejugoslovenske televizije "Jutel" bilo prazno) od 2006. godine smešten Istorijski muzej Srbije.

Osim samog mesta i knjiga koje mi je, pre ere digitalne dostupnosti, tokom studija u Beču nabavljala moja ćerka Ana, podsticaj za rad sam dobijao u razgovorima sa Latinkom Perović i Božom Stojanovićem koji su pokazivali interesovanje za teme kojima sam se bavio. Gotovo sve što sam napisao poslednjih godina emitovano je na Trećem programu Radio Beograda, a značajan deo toga štampan je u istoimenom časopisu, što je zasluga Olje Nušić kojoj dugujem zahvalnost. Bez podsticaja Dejana Ilića koji je rad o Grosu objavio u časopisu *Reč*, kao i njegovog uredničkog rada na ovoj knjizi, ona ne bi bila štampana. S obzirom na knjige koje je "Fabrika knjiga" objavila, zadovoljstvo mi je i čast što se i ova moja našla u dobrom društvu, među njima.

Obično, na kraju, autori izražavaju zahvalnost članovima svoje porodice. Gotovo tri decenije zajedničkog života je dobar povod ne samo da zahvalim Jasni Filipović na podršci, pažnji i ljubavi, već i da joj posvetim ovu knjigu.

Septembra, 2019. godine

BIBLIOGRAFIJA

- Berger, Stefan (2012): "German History Politics and the National Socialist Past", in: *The Convolutions of Historical Politics* (Edited by Alexei Miller and Maria Lipman), Budapest: CEU Press, 21–44.
- Bernhard, Michael and Kubik, Jan (2014): "A Theory of the Politics of Memory", in: *Twenty Years After Communism. The Politics of Memory and Commemoration* (Edited by Michael Bernhard and Jan Kubik), Oxford: Oxford University Press, 7–16.
- Brossat, Alain (ed.) (1990): *A l'Est, la mémoire retrouvée*. Paris: La Découverte.
- Čolović, Ivan (2009): "Sve je počelo u Srbiji?", u: *Zid je mrtav, živeli zidovi! – Pad Berlin-skog zida i raspad Jugoslavije*, (ur. Ivan Čolović), Beograd: Biblioteka XX vek, 37–57.
- Dahrendorf, Ralf (1990): "Must Revolutions Fail?", in: *After 1989: Morals, Revolution, and Civil Society*, New York: St. Martin's Press, 1997: 3–14,
- Foner, Eric (2003): *Who Owns History? Rethinking the Past in a Changing World*, New York: Hill and Wang.
- Hockenos, Paul (2010): "Central Europe's Right-Wing Populism", *The Nation*, May 24, 18–21.
- Hozic, Aida (2009): "It Happened Elsewhere: Remembering 1989 in the Former Yugoslavia", in: *Twenty Years After Communism. The Politics of Memory and Commemoration* (Edited by Michael Bernhard and Jan Kubik), Oxford: Oxford University Press, 233–259.
- Kasyanov Georgy, Osipchuk, Svetlana (2017): "Historical Politics in Ukraine in the Context of Conflict with Russia, 1990–2017", in: *Non-Objective Conflicts: Political practices of sharing the common past Russia, Ukraine, Moldova and Transnistria*, (Edited by Sergey Rummyantsev), Berlin: CISR, pp. 54–90.
- Kořakowski, Leszek (1991): "Amidst moving ruins", in: *The Revolutions of 1989*, (ed. Vladimir Tismaneanu), London: Routledge, 1999.
- Müller, Jan-Werner (2016): "The Problem with Poland", *The New York Review of Books*, February 11 (<https://www.nybooks.com/daily/2016/02/11/kaczynski-eu-problem-with-poland/>).
- Offe, Claus (1991): "Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe", *Social Research*, 58, (4): 865–892.

- Лангеноль, Андреас (2004): "Общественная память после смены строя: сходства и различия между практиками памяти в посткоммунистических и постколониальных странах", *Ab Imperio*, 1: 365–390 (Перевод с немецкого К. Левинсон).
- Миллер, Алексей (2009): "Россия: власть и история", *Pro et Contra*, Москва: Фонд Карнеги (13): 6–23.